

Afscheid van de (Nederlandse) literatuur? Inleidende opmerkingen over literatuurgeschiedenis als cultureel project en wetenschappelijke onderneming

GILLIS DORLEIJN

University of Groningen, The Netherlands

Department of Dutch Language and Literature
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
9712 EK Groningen
g.j.dorleijn@rug.nl

Farewell to the (Dutch) Literature? Introductory Remarks About the History of Literature as Cultural Project and Scientific Enterprise

Abstract. In this introductory article a view on literary-history research is presented on the basis of topics addressed by the other contributions to this issue of *Werkwinkel*. Central to a new paradigm in cultural studies is a new, dynamic conception of culture, informed by current insights of cultural sociology, cognitive sciences and a functionalist approach: culture is fragmented, situation dependent, led by mediation and framing effects and inheres not in the objects or artefacts, perceptions or symbolizations but in the interactions among them. Consequently, the object of research on literary-history should be reconceptualised as a complex form of communicative behaviour. Besides, it is argued that traditionally and even in recent times, literary historiography still is determined by cultural agenda's or by a mix of academic and cultural aims. Current policy of science requires that academic research contributes to societal issues; hence, traditional literary historiography can function as a form of knowledge dissemination. However, scientific criteria should always be prominent. Reviewing the subsequent contributions, this article identifies some new themes of literary-history like media context, transnational literature and the interaction with other, non-literary discourses. Such a broad and dynamic concept of literary history runs a risk that the literary-historical research programme succumbs to its ambitions. Yet, this might be overcome by formulating precise and well-defined research questions within a sound theoretical framework.

Keywords: literary historiography; knowledge dissemination; Dutch literature

In dit nummer van *Werkwinkel* zijn enkele artikelen bijeengebracht die op een of andere manier te maken hebben met literatuurgeschiedenis.¹ Zij laten zien dat de literair-historische problematiek in de literatuurwetenschap, inclusief de Nederlandse letterkundestudie, zich nog steeds in een levendige belangstelling mag verheugen. Om het sterk uit te drukken, misschien is er wel geen actueel literatuurwetenschappelijk onderzoeksprogramma denkbaar waar de *historical turn* niet op een of andere manier is doorgedrongen. Deze boude uitspraak impliceert echter niet dat al het onderzoek literair-historisch is of als ‘literatuurgeschiedenis’ kan worden gekarakteriseerd, maar wel dat onderzoekers bij het construeren van hun onderzoeksobject factoren van contextuele (en daarmee historische) aard een rol laten spelen. In deze bijdrage wil ik enkele overwegingen daaromtrent voorleggen, maar ook ingaan op het beperktere programma van de literatuurgeschiedenis *sec*, waarbij ik steeds probeer elementen uit de hier verzamelde artikelen bij mijn beschouwing te betrekken. Het serieus nemen van contextuele factoren kan overigens als consequentie hebben dat het concept literatuurgeschiedenis geïncrimineerd wordt en dat misschien zelfs een strikt literair-historisch programma in engere zin niet langer houdbaar is.

1. De *historical turn* in twee niet-historische benaderingen

De stelling dat de *historical turn* heden ten dage in elk serieus onderzoek een rol speelt lijkt direct al weerlegd te kunnen worden als we naar twee relatief nieuwe benaderingen kijken, die van de cognitiewetenschappen en wat tegenwoordig *digital humanities* heet.

Voor de cognitieve benadering denken we in Nederland direct aan het werk (en werk in uitvoering) van Barend van Heusden. Cultuur wordt gesitueerd in het menselijk brein en niet in de objecten, en de vraag staat centraal wat de aard is van het cognitieve proces als mensen cultuur maken (Van Heusden 2010: 1-2). Hier lijkt de historische of contextuele factor te worden genegeerd. In veel *hard core* cognitief onderzoek is dat misschien ook zo – denk ook aan de populaire ideeën die sommige wetenschappers verspreiden rond het thema “Wij zijn ons brein” –, maar tegelijkertijd zijn er openingen. Cognitieve patronen die in het brein zijn gesitueerd, zijn veelal in interactie met de buitenwereld ontstaan. Het brein is allerminst een geïsoleerd van God gegeven orgaan, maar is de *hardware* waarop door de

¹ Ik dank Jerzy Koch voor zijn uitnodiging deze aflevering van *Werkwinkel* in te leiden en voor zijn stimulerende opmerkingen. Oorspronkelijk zou ook Thomas Vaessens zijn ideeën die ten grondslag liggen aan zijn handboek presenteren, maar hij zag daar ten slotte van af, zodat hier niet op zijn opvattingen kon worden ingegaan.

omgeving de *software* is geïnstalleerd. Meer specifiek gaat het erom – en dit wordt ook door een culturele-cognitiewetenschapper als Van Heusden erkend – dat om het functioneren van cultuur en kunst te begrijpen naast een cognitieve benadering (die “kunst als cognitieve structuur” opvat) een institutionele benadering nodig is (die “[kunst] als sociale conventie” ziet) (Van Heusden 2010: 9).

Omgekeerd kan het voor de contextgerichte cultuurwetenschapper vruchtbaar zijn van inzichten van de cognitiewetenschappen gebruik te maken. DiMaggio (1997) is een schoolvoorbeeld waar cognitieve bevindingen met betrekking tot hoe mensen met cultuur omgaan op hun bruikbaarheid worden onderzocht voor de cultuurwetenschap. Ik haal er enige inzichten uit: cognitief onderzoek onderstreept dat cultuur geen “seamless web” is, een vanzelfsprekend aanwezige alles dominerende grootheid, maar dat zij gefragmenteerd is, afhankelijk van groepen, en van situaties, waar ze strategisch kan worden ingezet, want er is ruimte voor “choice and variation” (DiMaggio 1997: 264-265). Cultuur is een “a grab-bag of odds and ends: a pastiche of mediated representations, a repertoire of techniques, or a toolkit of strategies” (DiMaggio 1997: 267). Wij raken niet doordrenkt van cultuur in een automatisch proces van socialisatie, maar we verwerven cultureel beschikbare waarnemingsschemata van “ideas or images” die allerminst noodzakelijk waar zijn, ze kunnen integendeel niet stroken met de werkelijkheid, zijn innerlijk inconsistent en zijn onderhevig aan “framing effects”. De contextafhankelijke inzet van bepaalde schemata verklaart dat mensen in verschillende culturele tradities kunnen participeren en verschillende “action frames” kunnen inzetten. Hieruit volgt dat socialisatie minder gebaseerd is op ervaringen, maar veel meer op “media images and hearsay” (DiMaggio 1997: 267-268). In culturen treedt een arbeidsdeling op waar intellectuele producenten welbewust mythes, beelden en “idea systems” creëren en verbreiden, waarnaast andere betrekkelijk coherente maar minder formele representaties bestaan in de vorm van verhalen die steeds weer in het publieke discours worden opgeroepen. Cultuur is voorts niet zozeer een optelsom van wat als “schematic organization” bij individuen aanwezig is maar moet gezien worden als iets dat gevormd is uit gedeelde representaties van individuele opvattingen die ten grondslag liggen aan de relatieve autonomie van sociale normen: een collectieve sfeer (DiMaggio 1997: 272-273). Cruciaal is dat we alleen van cultuur kunnen spreken als er gehandeld en gecommuniceerd wordt: “Culture inheres not in the information, nor in the schemata, nor in the symbolic universe, but in the interactions among them” (DiMaggio 1997: 274).

Dit dynamisch cultuurconcept dat het sociaal handelen en communiceren van door collectieve normen verbonden individuen inclusief de schematische organisatie in hun percepties en communicaties centraal stelt kan, hoe abstract

het misschien ook is, enorm inspirerend zijn voor de letterkundige onderzoeker die zich met literatuur in context bezig houdt. Voorzien van een indrukwekkende onderbouwing door empirisch onderzoek waar veel literatuurwetenschappers zich weinig om lijken te bekommeren, spoort boven aangeduide visie op cultuur met de conceptie van het object literatuur dat Dirk de Geest in dit nummer aan de orde stelt als een “complexe vorm van communicatief gedrag” en als een niet-statisch door de actoren van een bepaalde ruimte “normatief geladen concept,” een (De Geest 2013: 56-57). Uit het empirisch geïnformeerde cultuurconcept en De Geests voorgestelde functionalistische benadering vloeit ook direct voort dat afstand wordt genomen van een exclusieve focus op het traditionele literair-historische object als teksten, auteurs, tijdschriften en dergelijke, maar dat allerlei interactieprocessen waarin actoren en hun symbolisch universum verwickeld zijn op de voorgrond komen te staan. Ik kom hierop aan het slot nog even terug.

De tweede relatief nieuwe ontwikkeling dient zich over de hele breedte van de geesteswetenschappen aan als *digital humanities*. Ook voor de literatuurwetenschap is die relevant. Er vallen vele uitlopende activiteiten onder (digitalisering, visualisering, multimedia etc.) die met digitale opslag en het toegankelijk maken van corpora te maken hebben, zoals dat overal ter wereld, ook in het Nederlands taalgebied, wordt ondernomen. Maar *digital humanities* pretendeert meer te zijn en ook nieuwe onderzoeksvragen te genereren. De kern is dat er gewerkt wordt met grote datasets en statistische technieken die dankzij de gigantisch toegenomen opslagruimte en rekenkracht nieuw onderzoek mogelijk maken. Een beroemd voorbeeld is de “Semantic Cohort Method” van de the Stanford Literary Lab. Deze onderzoeksgroep werkt met een database van 2985 Britse romans uit de negentiende eeuw die met computationele en kwantitatieve technieken op het voorkomen van woordvelden en verschuivingen daarin kunnen worden onderzocht (Heuser en Le-Khac 2012). Er zijn minstens twee redenen waarom de historische factor hier aan de orde is. Ten eerste worden bij dit soort databestanden keuzes gemaakt waaronder allerlei literair-historische vooronderstellingen liggen. Wat gepresenteerd wordt als een neutrale dataverzameling (bijvoorbeeld negentiende-eeuwse Britse romans) kan gebiased blijken te zijn (bijvoorbeeld omdat van een traditionele romanopvatting wordt uitgegaan, waardoor bepaalde teksten zijn uitgesloten). De taak van de literair-historicus is dan de digitale humanist op zijn keuzes te ondervragen (en hem te helpen de bestanden te verbeteren). Ten tweede is het ontegenzeggelijk waar dat dergelijke grote bestanden en computationele technieken literair-historisch onderzoek kunnen verrijken en inderdaad nieuwe vragen mogelijk maken. Wel is het zo dat zo’n nieuw onderzoeksprogramma, wil dat vleugels krijgen, alleen in innige samenwerking tussen literatuurwetenschappers en digitale deskundigen

tot stand kan komen en ook een radicale heroriëntatie van de letterkundigen vergt omdat zij veel meer interdisciplinair moeten gaan denken, niet alleen in relatie tot ICT maar ook qua inhoudelijke onderzoeksvragen.² Dat er in geen enkele bijdrage in dit *Werkwinkel*-nummer diepgaand op de mogelijkheden van *digital humanities* voor literair-historisch onderzoek wordt ingegaan, is, vrees ik, een onheilspellend teken dat er binnen de letterkundige neerlandistiek maar weinig belangstelling voor is. Maar ik hoop dat ik ongelijk krijg.

2. Verwevenheid van wetenschappelijke en culturele agenda's

Alvorens nader in te gaan op verschillende dimensies van het literair-historisch onderzoeksprogramma is het relevant de verschillen in mogelijke functies van literair-historische publicaties te bespreken. Aan de ene kant zijn er, zoals overal in de wetenschappen, de wetenschappelijke publicaties die voor de *peers* worden geproduceerd, die door hen worden beoordeeld in een *peer review* proces, dat nu ook in literatuurwetenschappelijke kringen de norm is geworden, en ook door collega-onderzoekers worden gebruikt voor hun eigen werk. Aan de andere kant zijn er publicaties gericht op een breder publiek dan de onderzoeksgemeenschap. Het kan hier gaan om popularisering van onderzoek zoals publiëksboeken of introducties tot een onderdeel van een vakgebied via handboeken voor studenten of meer elementaire afgeleiden daarvan in de vorm van schoolboeken voor het primair of secundair onderwijs.

Bovenstaand onderscheid heeft de laatste jaren internationaal meer aandacht gekregen, juist vanuit het perspectief van wat in Nederland kennisdisseminatie wordt genoemd. De druk van de maatschappij om wetenschappelijke resultaten ten nutte te laten zijn van belangen buiten de wetenschap neemt toe. Een term als valorisatie is in dit verband enige tijd populair geweest, maar is niet in alle opzichten adequaat, niet zozeer omdat de aanduiding slecht Nederlands is (zoals *valorization* ook slecht Engels is), maar omdat zij de focus te zeer beperkt tot economisch nut. Zoals het rapport *Impact Assessment Geesteswetenschappen* demonstreert kunnen wetenschappelijke resultaten op meer punten dienstbaar zijn: behalve economische waarde ("voor de producerende samenleving") is er de maatschappelijke waarde ("voor de samenhangende samenleving"), de culturele waarde ("voor de lerende samenleving") en de democratische waarde ("voor de argumenterende samenleving") (Broek en Nijssen 2009: 5). In veel landen in Europa worden onderzoekers aangemoedigd na te denken over wat de maatschappelijke impact of de gebruikswaarde van hun onderzoeksresultaten

---

² Zie bijvoorbeeld *Research Infrastructures* 2011.

kan zijn en hoe die over het voetlicht kan worden gebracht, de zogenaamde *Knowledge Transfer*.

Recentelijk denken onderzoekers en beleidsmakers echter dat het begrip *Knowledge Transfer* te zeer een eenrichtingsverkeer impliceert. De onderzoeker moet niet zijn of haar onderzoek doen en dan vervolgens de resultaten breder verspreiden, maar dient al bij de opzet van het onderzoek rekening te houden met vragen die er leven in de maatschappij en ook anderszins te profiteren van inzichten van maatschappelijke partners. De vraagarticulatie vindt in samenwerking met maatschappelijke partners plaats en dan is er niet zozeer sprake van transfer maar van *Knowledge Exchange*. Sommigen spreken zelfs van gezamenlijke *Knowledge Production* in een vorm van co-creatie waarin wetenschappers en niet-wetenschappers samen onderzoek regisseren. Het mag duidelijk zijn dat hier totaal nieuwe concepties van wat wetenschappelijk onderzoek is aan de orde zijn. Voor veel takken van de geesteswetenschappen is een dergelijk nieuw paradigma zeker niet evident. Niettemin zal het ook voor letterkundigen steeds meer noodzakelijk blijken na te denken over hoe zij hun onderzoek relevant kunnen maken, door hun resultaten breder te verspreiden of door bij het opzetten van een project veel meer aan te sluiten bij waar in de maatschappij behoefte aan is. Een opmerking daarbij betreft de aard van de maatschappelijke behoefte. Niemand zal zich tegen maatschappelijk betrokken onderzoek verzetten. Tegelijkertijd is de vraag wie die maatschappelijke agenda bepaalt: de industrie, de politiek, een geëngageerde sociale missie, een beschavingsproject van een elite? Behalve dat zij zich meer gaan richten op de relevantie van hun onderzoek buiten academia zullen onderzoekers de factoren en actoren die bepalen wat relevant is moeten analyseren en kritiseren. Uiteindelijk maken wetenschappers ook deel uit van de maatschappij en kunnen zij zelf ook bepalen hoe zij maatschappelijk belang definiëren.

Overigens is het duidelijk dat bij publicaties, in het bijzonder in boekvorm, de twee functies hand in hand kunnen gaan doordat ze zowel de resultaten van onderzoek voor de academische gemeenschap presenteren maar de verslaglegging zo vormgeven dat een breed publiek er kennis van kan nemen. Veel recente biografieën zijn als proefschrift verdedigd en vinden aftrek bij geïnteresseerde 'leken', en ook cultuurhistorische studies over de Middelnederlandse literatuur als die van Frits van Oostrom verenigen op voorbeeldige wijze de wetenschappelijke en de publieksfunctie.

De laatste boeken van Van Oostrom, *Stemmen op schrift* en *Wereld in woorden*, maken zoals bekend deel uit van de door de Nederlandse Taalunie geïnitieerde reeks literatuurgeschiedenissen, waarvan de ontbrekende twee delen hopelijk binnenkort zullen verschijnen. Aan deze reeks ligt in feite geen

wetenschappelijke impuls ten grondslag maar een cultuurpolitieke. Als het om literatuurgeschiedenis sec gaat, dus om een overzicht van wat een bepaalde cultuur of verzameling culturen te bieden heeft, zijn de wetenschappelijke en maatschappelijke doelstellingen en uitwerkingen in ieder geval nauw verweven en niet zelden domineren daarbij de maatschappelijke overwegingen en zijn wetenschappelijke secundair (of zelfs afwezig).

In dit verband is het verhelderend terug te blikken op het begin van de praktijk van de literatuurgeschiedschrijving, zoals Francien Petiet doet in deze aflevering van *Werkwinkel* (en in haar proefschrift). De eerste literatuurgeschiedschrijvers beschreven het literair verleden als erfgoed dat als voorbeeld kon strekken voor de contemporaine productie, waarmee patriottische gevoelens konden worden opgewekt en dat moest functioneren in het herstellen van de nationale identiteit teneinde Nederlanders op te voeden tot goede burgers. De overzichten die zo werden samengesteld stonden bovendien in een institutioneel kader: ze werden gebruikt in het onderwijs, ook in het universitair onderwijs dat niet toevallig terzelfdertijd opkwam, met een groeiende aandacht voor de eigen taal en literaire cultuur, waarvan ook de instelling van leerstoelen Nederlands getuigen. Die institutionalisering van een praktijk die voortkwam uit maatschappelijke en nationalistische overwegingen leidde dan aan het einde van de 19^e en gedurende de 20^e eeuw tot een toenemende verzelfstandiging van de literatuurgeschiedschrijving waar de nationalistische impuls werd verhuld en objectgerichte doelstellingen gingen overwegen. Niettemin bleven nationalistische legitimaties altijd een rol spelen die nu eenmaal aan de keuze voor de beschrijving van een (literair) verleden van een land, natie of taalgebied ten grondslag liggen. Al wordt het nu allemaal heel anders geformuleerd, literatuurgeschiedenis, ook het Taalunieproject, staat net als rond 1800 uiteindelijk nog steeds in dienst van opvoedende en vormende waarden: jonge mensen in een cultuurgebied tot een niveau te brengen waarop zij als volwaardig burger kunnen functioneren en daarbij hoort dat een referentiekader van de nationale cultuur als erfgoed wordt aangebracht. Neerlandici aan de universiteit worden door de maatschappij geacht hun studenten de geschiedenis van de cultuur die ze (be)studereren aan te leren. Hun afgestudeerden zullen later mogelijk leraar worden en dienen dan voldoende expertise te hebben om op hun beurt hun leerlingen met het literaire verleden van de Nederlanden te laten kennis maken. Ook bij het onderwijs van de Nederlandse literatuur in het buitenland is literatuurgeschiedenis de bron voor de culturele competenties van de studenten. Alle literatuurgeschiedenissen van vandaag – schoolboeken, literair-historische handboeken voor het tertiair onderwijs, het Taalunieproject – vinden hun legitimatie (en vaak ook hun financiering) uiteindelijk in vormen van cultuurbeleid.

Een literatuurgeschiedenis is zoiets als een reisgids. Wie een vreemd land gaat bezoeken heeft behoefte aan informatie over waar te gaan en te staan. Hoe zit het land in elkaar, wat is de moeite waard om te bekijken, wat betekent datgene wat ik bekijk? Het is duidelijk dat niemand zo'n boek als een wetenschappelijk project zal opvatten, al is een goede gids wel gebaseerd op gegevens die voortkomen uit betrouwbaar onderzoek. De samensteller heeft een selectie gemaakt, hiërarchieën aangebracht (*vaut le voyage, mérite un détour* etc.), en via narratieven bezienswaardigheden context gegeven. De keuzes van de samensteller zijn echter niet louter individueel maar zijn ingebed in collectieve inzichten ter zake, die over de lange termijn aan verandering onderhevig zijn onder invloed van evoluties in de eigen cultuur. Sommige reisgidsen geven nu bijvoorbeeld informatie over waar in een stad *gay bars* zijn te vinden, iets wat een kwart eeuw geleden ondenkbaar zou zijn. Zo worden literatuurgeschiedenissen voor scholen en tertiaire opleidingen ook steeds aangepast aan de veranderende eisen van de hedendaagse cultuur: aandacht voor interculturele problematiek, gender-issues, mediacultuur – ook in het verleden.

Literatuurgeschiedenis is altijd geworteld in cultuurpolitiek en actuele preoccupaties, niet alleen rond 1800 (zie weer Petiet 2013). Tegelijkertijd kan er een literair-historisch handboek het product zijn van nieuw wetenschappelijk onderzoek (de Taalunieboeken van Van Oostrom en van Hugo Brems zijn daar goede voorbeelden van) of resultaten daarvan in populariserende vorm presenteren, als kennisdisseminatie. Het heldere onderscheid tussen wetenschappelijk onderzoek enerzijds en popularisering en voldoen aan maatschappelijke vraag anderzijds wordt niet alleen door de nieuwe ontwikkelingen rond vraaggericht onderzoek en co-creatie ter discussie gesteld: van meet af aan zijn maatschappelijke doelstellingen al in historiografische projecten ingebakken. Die verwevenheid van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke impulsen impliceert mijns inziens niet dat we het onderscheid tussen literair-historisch onderzoek en culturele essayistiek als in wezen een pot nat moeten beschouwen. Integendeel denk ik dat het cruciaal is het wetenschappelijk profiel van het onderzoek te blijven beklemtonen. In benadering – theoretische onderbouwing, methodologie, waar mogelijk en zinnig een interdisciplinaire blik – moeten wetenschappers elkaar op hun eigen normen blijven beoordelen, waar de vragen ook vandaan komen en hoezeer men ook de resultaten breder wil verspreiden. Vanuit een wetenschappelijk oogpunt kunnen van literatuurgeschiedenissen die meer willen zijn dan een reisgids verwacht worden dat ze nieuwe onderzoeksperspectieven incorporeren. Ik denk daarbij onder meer aan inzichten uit institutionele benaderingen waarin aandacht uitgaat naar selectie- en hiërarchiseringsprocessen in de cultuur die men bestudeert (zie

bijvoorbeeld Dorleijn 2009). Ook de cultuurgeschiedenis en mediastudies zijn hier relevant (zie ook De Geest 2013: 50-51, 56-57; Louwerse 2013: 85, 97). In beide opzichten – maatschappelijke relevantie en wetenschappelijkheid – valt er voor literatuurwetenschappelijke studies overigens nog veel te winnen, gezien bijvoorbeeld het feit dat letterkundig onderzoek slechter scoort bij het vinden van researchsubsidies dan bijvoorbeeld archeologisch, historisch of taalkundig onderzoek.

3. Oude kwesties, nieuwe kaders

De bijdrage uit dit nummer die het meest inzicht geeft in de literatuurgeschiedenis als wetenschappelijk en cultuurparticiperend project is Fanie Oliviers recensie van de door David Atwell en Derek Attridge samengestelde *The Cambridge History of South-African Literature*. Dit boek is, anders dan bijvoorbeeld de Taaluniedelen, geen monografie van de hand van een auteur of een auteurskoppel, maar een verzameling van specialistische bijdragen van experts (met alle voor- en nadelen van dien: expertise over deelonderwerpen versus minder synthetische kracht en eenheid van visie). Alle klassieke problemen van de literatuurgeschiedenis komen aan de orde, zoals de afbakening (die ook voor de neerlandistiek geldt): wat is de grondslag: taal? De literaire cultuur of culturen binnen een land/natie? Is er een 'nationale cultuur'? Moeten etnische criteria worden toegepast ('black literature') of gendercriteria ('women literature')? Welke tekstsoorten staan centraal – alleen (hoge) fictie of alle soorten teksten (bijvoorbeeld jeugdliteratuur, reisverhalen, natuurlijke historie); alleen schriftelijke teksten of ook orale cultuur? Moet er aandacht naar instituties en mediaties uitgaan (relatie van "the black voice" met "the mission presses")? Moeten bredere sociaal-culturele en politieke onderwerpen worden aangekaart zoals de opkomst van "an 'Afrikaner' nationalism"? Op welke wijze kunnen tijdvakken worden onderscheiden? Moeten er parallellen worden getrokken met internationale stromingen, zoals het modernisme? En de onderliggende vraag is natuurlijk, waarom dit boek over "South African Literature"? Die literatuur bestaat immers niet als eenheid!? Het antwoord op die basisvraag is overigens simpel: er is behoefte aan een reisgids of anders gesteld, een land wil dat zijn (literaire) cultuur in kaart wordt gebracht. Een land zonder cultureel erfgoed en cultureel verleden is geen land. De parallel met de motieven die rond 1800 de stoot gaven tot (literaire) historiografie is niet mis te verstaan.

Het boek van Atwell en Attridge laat daarmee ook direct zien hoe problematisch een literair-historiografisch project qualitate qua is. Olivier noemt

de onderneming terecht “both significant and problematic” (Roth 2013: 125). Los van allerlei afbakeningskwesties en objectdefinities ligt het probleem aan de wortel van het hybride product van cultuurpolitiek en wetenschap. De Geest (De Geest 2013: 56-57) beklemtoont dat de cultuurwetenschap afstand heeft genomen van het essentialisme van een traditionele literatuurvisie en dat de “niet-essentialistische kijk” onontbeerlijk is “om literatuur en de evolutie daarvan in een complexe constellatie adequater te beschrijven en te analyseren”. Dat mag zo zijn, Attwell & Attridge en ook hun recensent zullen dit uitgangspunt zeker onderschrijven. Tegelijkertijd ontkomen ze niet aan enig essentialisme doordat ze een literatuur als een soort eenheid beschrijven en daarmee alleen al impliceren dat er in de diverse uitingen en communicaties een samenhang moet zitten. De rol van de Portugezen aan de Kaap besprekend observeert Olivier dat een “comparative approach” laat zien dat een *Portugese tinge* in zowel de Engelstalige als Afrikaanstalige literatuur is waar te nemen. Hij concludeert naar aanleiding daarvan dat “isolating a topic, trope or theme might be the only way to really capture the concept of ‘South African’ literature” (Olivier 2013: 128), waarmee er toch een soort essentie opdoemt.

Behalve de literatuurgeschiedenis als literair-historisch overzicht – wat ik boven aanduidde als literatuurgeschiedenis *sec* – zijn er studies die weliswaar een geschiedenis geven, maar die vanuit een specifiekere probleemstelling of leidend concept zijn opgezet. Een duidelijk voorbeeld, dat ook door De Geest wordt genoemd, is *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* van Frans Ruiter en Wilbert Smulders. De auteurs gebruiken de notie moderniteit om brede maatschappelijke veranderingen te conceptualiseren en passen daarin literaire ontwikkelingen in. Aan dit soort studies die niet louter beschrijven maar veeleer een these demonstreren en literatuur plaatsen in een specifiek cultuurhistorisch verband is grote behoefte. Ze vertellen niet het hele verhaal over een literatuur, maar wel een duidelijk verhaal dat zo nodig gekritiseerd kan worden. En bovendien, zoals we weten, het allesomvattende verhaal bestaat niet.

Naast diachrone overzichten en meer probleemstellende diachrone studies is er als gezegd letterkundig onderzoek dat literatuur-historisch is georiënteerd omdat het contextuele factoren beschouwt zonder dat diachrone beschrijving voorop staat. Een groot deel van het huidige letterkundige onderzoek is daar te situeren, zoals ook *Werkwinkel* laat zien. Egonne Roth introduceert de Afrikaanse poëzie van Olga Kirsch die in haar 24^e levensjaar naar Israel emigreerde maar na een kwart eeuw zwijgen in het Afrikaans bleef publiceren. Roths artikel is in feite een cultuurparticiperend pleidooi de gedichten van Kirsch in de Afrikaanse canon op te nemen onder het aanroepen van esthetische (“aesthetic originality,” “strangeness” (Kirsch 2013: 102)), ideologische (“as a woman poet and a Jewish

voice" (Kirsch 2013: 118)) en representativiteitscriteria (de canon dient ook recht te doen aan degenen die "achieved prominence in a given period" (Kirsch 2013: 118)). Het stuk zit, begrijpelijk voor een pleidooi, vol waardeoordelen die in reguliere literatuurwetenschappelijke studies doorgaans worden vermeden. Roth voltrekt dan ook vooral een vorm van legitimerende handelen die zich op het objectniveau afspeelt (de Afrikaanse literatuur en het bepleiten wat daartoe behoort) en maakt daarmee zelf deel uit van de interactieprocessen rond literatuur die de literatuurwetenschap geacht wordt op metaniveau te bestuderen. Toch contextualiseert het artikel zelf ook: de relatie met Eybers wordt besproken en de aandacht die Kirsch kreeg in literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen. Belangrijk is de constatering dat een voorwaarde voor een auteur om te overleven deze in de schoolcanon moet zijn opgenomen (Kirsch 2013: 117). Auteurs bestaan alleen als zij in institutionele omgevingen en daarbinnen plaatsvindende communicaties levend worden gehouden. Ook al beweegt Roth zich zelf als belanghebbend participant op objectniveau, haar standpunt geeft de lezer aanleiding conclusies te trekken op metaniveau.

Zoals de laatste tijd herhaaldelijk is gesteld neemt in het recente literair-historische onderzoek (in brede zin) de auteur een centrale plaats in.³ Ook in de bijdrage van Yves T'Sjoen & Linde de Potter is het auteursperspectief aanwezig. Hun betoog over – of liever tegen – het gebruik van het concept auteursintentie in editorisch, biografisch en literair-historisch onderzoek is helder, maar blijft het platgetreden pad van de *intentional fallacy* der anti-intentionalisten volgen. Hiertegenover valt een handelingstheoretisch standpunt van pragmatici als Grice, het hypothetisch intentionalisme van Tolhurst of het actueel intentionalisme van Iseminger te plaatsen (zie voor een overzicht van de verschillende argumenten Kindt & Köppe). Wie een auteur, of een auteursfunctie, dat wil zeggen de (talige en andere symbolische) handelingen van een auteur inclusief de percepties en communicaties over en met een auteur, als object neemt – zoals editiewetenschappers, biografen, literatuurhistorici doen – zal onherroepelijk de grootheid auteursintentie moeten inzetten. De verbodsbepaling van T'Sjoen & De Potter (T'Sjoen – De Potter 2013: 32) – het is "speculatief uitspraken te doen waarin een auteursintentie als wetenschappelijk argument wordt opgevoerd" – is te ongenueanceerd en staat ook op gespannen voet met hun eigen interessante suggestie om in biografisch en literair-historisch onderzoek nadrukkelijker de tekstproductie en tekstgenese te betrekken. Zij bespreken hiervan jammer genoeg nauwelijks voorbeelden. Een voorbeeld zou kunnen zijn M. Nijhoffs grondig aangepaste tweede druk van zijn debuutbundel,

---

³ De Geests bijdrage gaat daarop dieper in vanuit een functionalistisch kader; zie voor een institutionele benadering Dorleijn 2009.

De wandelaar. Nijhoff schrijft de herdruk van die bundel toe naar het poëtische programma waarmee hij in de jaren twintig in poëzie (*Vormen*) en kritiek druk doende was. Deze observatie, die uiteraard op interpretatie van tekstuele bronnen (gedichten inclusief varianten, kritieken, brieven) is gebaseerd, doet een beroep op een – hypothetische – auteursintentie, zoals in feite altijd gebeurt als een communicatieve en handelings situatie wordt geanalyseerd, of, om het in termen van De Geest (De Geest 2013: 59-60) te stellen, de auteur en zijn intentie zijn onderdeel van een discursieve logica en als zodanig wel degelijk – als constructie – een te bestuderen factor. Dat die auteursintentie niet ergens in marmer is gebeiteld is een heel andere kwestie.

De aandacht voor de auteur brengt ook met zich mee dat het onderzoeksterrein wordt verbreed. Object van Henriëtte Louwerses bijdrage is de “zelfpresentatie” (Louwerse 2013: 85) van de auteur en zij vertegenwoordigt daarmee wellicht een trend in recent letterkundig onderzoek waarin noties als *self-fashioning* (Greenblatt), *posture* (Viala, Meizoz) en *front* en *face* (Goffman) schering en inslag zijn. Om de zelfpresentatie in beeld te brengen neemt Louwerse in haar casestudy behalve de tekst van een roman ook nadrukkelijk de paratekst in ogenschouw, waartoe ook het optreden van de auteur in de media wordt gerekend. Elementen uit de roman (*Alleen maar nette mensen*) worden in lijn met Max Saunders’ populaire studie *Life-Writing* opgevat als autobiografische *forms* met autobiografische effecten die in samenhang met hoe Robert Vuijsje optreedt in de media en de reacties op roman en mediaoptreden worden geanalyseerd. Die “wisselwerking” tussen roman en context noemt Louwerse, sprekend over de “positie van de literatuur in het huidige tijdvak” een “kenmerk van literatuur in een mediatijdperk” (Louwerse 2013: 96-97). De vraag is of de suggestie die hiervan uitgaat wel helemaal klopt.

Uitspraken over trends in de hedendaagse cultuur hebben de neiging te sterk te zijn. Ik noem er enkele. Vroeger was de tekst heilig en verborg de auteur zich achter zijn werk, nu hebben de media het overgenomen en zoekt de auteur (al dan niet noodgedwongen) *media exposure*. Vroeger was er een geschreven cultuur, nu is cultuur visueel. Vroeger bestond er een monocultuur, nu leven we in een multiculturele samenleving. Vroeger domineerden autonome literaire waarden, nu is literatuur gecommmercialiseerd. Deze stellingen zijn aanvechtbaar of in ieder geval niet of onvoldoende door empirisch onderzoek onderbouwd. Ik loop ze allemaal van achteren naar voren kort langs. Recent cultuursociologisch en cultuurhistorisch onderzoek geeft met data ondersteunde argumenten om het ontstaan van (enige mate) van autonomie juist te laten samenvallen met commercie: het ontstaan van een boekenmarkt is juist een voorwaarde voor autonomie (Jürgensen & Kaiser 2011). Dat er recentelijk op de boekenmarkt,

nationaal en internationaal, veel veranderd staat buiten kijf maar vergt nadere analyse, meer empirisch onderzoek dus, en meer intelligente conceptualisering. Een simplistisch contrast met een geïdealiseerd of karikaturaal verleden volstaat niet. Dat veel westerse maatschappijen door migratie van aard zijn veranderd hoeft geen betoog. Maar om weer even simplistisch dit multi- en interculturele heden te contrasteren met een monocultureel verleden is onjuist. Migratie is van alle tijden (val van Antwerpen, uitwijken van Hugenoten, Joden en Hongaren, immigratie van inwoners van de voormalige koloniën) en culturele diversiteit was er altijd al (verzuiling!) en was vóór de vorming van de natiestaat misschien nog wel groter dan nu (provinciale of lokale oriëntatie). Een mediëvist zal direct de stelling dat de cultuur vroeger niet visueel was in tegenstelling tot die van nu kunnen weerleggen. Bovendien, van algemene geletterdheid is pas heel laat sprake – ergens in de eerste decennia van de twintigste eeuw en in de jaren twintig kwam de radio al op en in de jaren zestig de televisie, terwijl een geïllustreerde massapers vanaf eind 19^e eeuw overuren maakte. Als de media het technisch en commercieel toelieten werd altijd al teruggegrepen op visueel materiaal. Dat de auteur zich vroeger ver hield van de media is eveneens onjuist. In onderzoek naar de opkomst van het zogenaamde literaire interview (het interview met auteur) in de eerste decennia van de 20^e eeuw blijkt bijvoorbeeld dat veel auteurs zich maar al te graag in dit nieuwe mediagenre wilden laten betrekken en op die optredens volgden vaak heel wat reacties van derden (Dorleijn & Verstraeten). Er was, om terug te komen op de uitspraak van Louwerse, altijd wel een vorm van wisselwerking tussen tekst en (mediale) context, wat zij overigens ook niet ontkent. Tegelijkertijd roept zij wel op “een nieuwe taal” te ontwerpen om “literatuur in het mediatijdperk” te onderzoeken (Louwerse 2013: 96-97), waarmee zij suggereert dat de situatie nu radicaal anders is.

In plaats van het heden te contrasteren met het verleden en op te roepen voor het heden nieuwe benaderingen te introduceren stel ik voor het perspectief om te draaien. Situaties in het heden kunnen weliswaar aanzetten tot een andere benadering, maar zouden ook moeten uitdagen het verleden via die nieuwe benadering te onderzoeken. Zo kan de evident toegenomen impact die de media nu in het culturele leven hebben, aanzetten te onderzoeken wat de rol van de media vroeger was. Of de huidige multiculturele samenleving kan aanleiding zijn ook het verleden intercultureel te benaderen. Ik sluit voor dat laatste nog even aan bij een opmerking van De Geest (De Geest 2013: 53) over “‘transnationale’ neerlandistiek,” waarbij hij verwijst naar De Geest & Verstraeten 2010. Daar wijzen de auteurs een monoculturele benadering van de literatuurgeschiedenis af, gegrond als zij is op “een romantisch-nationalistische visie” waarvan het “failliet” is getekend onder invloed van onder meer de “problematiek van immigratie en

emigratie, multiculturaliteit, postkolonialisme en allochtonenliteratuur” (De Geest & Verstraeten 2010: 74-75). We zien hier een vergelijkbare argumentatie: op grond van een huidige situatie wordt een ander perspectief bepleit. Maar niet alleen wordt de noodzaak gevoeld het heden op andere wijze te onderzoeken, maar ook het verleden, dat altijd via een onjuist, normatief model (literatuur als onproblematische uitdrukking van de natiestaat) is benaderd, met nieuwe ogen te bekijken.

4. Tot slot: afscheid van ‘(Nederlandse) literatuur’?

Betekent De Geests en Verstraetens pleidooi voor een transnationale literatuurgeschiedschrijving het einde van de bestudering van de literatuurgeschiedenis van de lage landen? Ik denk het niet. Of iets binnen een nationaal kader moet of kan worden bestudeerd, is uiteindelijk weer een empirische en theoretische kwestie. Zonder terug te vallen op een nationalistisch visie kan beargumenteerd worden dat een nationale situatie een zekere eigenheid heeft die onderzoek verdient. Die eigenheid is dan geen ideologische essentie maar berust op de observatie dat iets als een cultureel veld in bepaalde periodes zich binnen de ruimtes van nationale machtsvelden ophoudt en door eigen nationaal gebaseerde instituties, netwerken en communicaties wordt bepaald. Daarbinnen vinden uiteraard allerlei selectie-, classificatie-, hiërarchisering- en legitimatieprocessen plaats die in het centrum van de aandacht zullen staan, waarbij vanzelfsprekend ook niet-geijkte genres of tekstsoorten (waaronder publieksliteratuur) aan de orde komen. Het gaat dan om wat aan het begin van deze bijdrage naar aanleiding van inzichten uit de cultuursociologie en de functionalistische benadering de interactieprocessen zijn genoemd waarin actoren en hun symbolisch universum verwickeld zijn, of om literatuur als “een uitermate complexe praktijk, die verweven is met tal van andere culturele en maatschappelijke componenten waartoe ze zich tracht te verhouden” (De Geest & Verstraeten 2010: 76). Daarbij is een ‘transnationale’ invalshoek heel goed mogelijk, al vind ik dat perspectief te beperkt als daaronder alle verruimingen van het object onder zouden moeten vallen. Maar dat in een onderzoek naar de nationale ruimte ook de (communicaties over) internationale literatuur aan bod moet komen is vanzelfsprekend, maar dan zoals deze functioneert in het nationale veld of binnen segmenten daarvan. Die verdere verruimingen betreffen dan voorts de media – ook die uit het verleden – en hun commerciële, politieke, levensbeschouwelijke en sociale context, andere culturele genres en ook andere levensbeschouwelijke en wetenschappelijke discoursen. In dat opzicht is er

inderdaad sprake van een afscheid van de literatuur in traditionele zin. Het enige probleem is dan nog dat deze verruiming van perspectieven een literair-historisch project bijkans doet ontploffen van de ambities. Beperking is hoe dan ook nodig, niet tot het object autonome literatuur en haar geschiedenis maar tot interessante vraagstellingen die het object – literatuur als praktijk – inperken en onderzoekbaar maken. In de hierna volgende bijdragen in dit nummer van *Werkwinkel* zijn daarvoor alvast enkele aantrekkelijke voorzetten gegeven.

Bibliografie

- Broek, S.D. en A.J. Nijssen. 2009. *Impact Assessment Geesteswetenschappen*. Den Haag: NWO. <<http://www.nwo.nl/subscription-documents/gw/gw---impact-assessment-geesteswetenschappen>>
- DiMaggio, Paul. 1997. "Culture and Cognition". *Annual Review of Sociology* 23: 263-287.
- Dorleijn, Gillis J. 2009. De plaats van tekstanalyse in een institutioneel-poëtische benadering. *Nederlandse Letterkunde* 10: 1-19.
- Dorleijn, Gillis J. en Pieter Verstraeten. L'interview littéraire aux Pays-Bas. L'institutionnalisation d'un genre complexe. Te verschijnen.
- Geest, Dirk de. 2013. "De ene schrijver is de andere niet: Het beeld van de auteur in een functionalistische perspectief," *Werkwinkel* 8.1: 45-63.
- Geest, Dirk de, en Pieter Verstraeten. 2010. "Transnationaal, maar toch neerlandistiek?" *Internationale Neerlandistiek* 48, december (jubileumnummer): 73-84.
- Heusden, Barend van. 2010. *De structuur van cultuur, of: wat weet de schildpad?* Oratie Rijksuniversiteit Groningen. <www.rug.nl/staff/b.p.van.heusden/oratievanheusden.pdf>
- Heuser, Ryan, en Long Le-Khac. 2012. *A Quantitative Literary History of 2,958 Nineteenth-Century British Novels: The Semantic Cohort Method*. [Stanford]. *Pamphlets of the Stanford Literary Lab* 4. <<http://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet4.pdf>>.
- Jürgensen, Christoph, en Gerhard Kaiser (Reds). 2011. *Schiftstellerische Inszenierungspraktiken – Typologie und Geschichte*. Heidelberg: Winter.
- Kindt, Tom, en Tilmann Köppe. 2010. "Conceptions of Authorship and Authorial Intention. Gillis J. Dorleijn, Ralf Grüttemeier en Liesbeth Korthals Altes (eds). *Authorship Revisited. Conceptions of Authorship around 1900 and 2000*. Leuven etc.: Peeters. 213-227.
- Louwerse, Henriëtte. 2013. "'Een nieuwe taal voor een urgent verhaal': Over de samenspraak van tekst en context bij Robert Vuijsjes *Alleen maar nette mensen*." *Werkwinkel* 8.1: 83-99.
- n.a. *Research Infrastructures in the Digital Humanities*. 2011. Z.pl.: European Science Foundation. *Science Policy Briefing* 42.
- Olivier, Fanie. 2013. Review of David Attwell, Derek Attridge, eds. *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press 2012. *Werkwinkel* 8.1: 125-130.

- Petiet, Francien. 2013. "Van nationaal belang: De functie van het Nederlandse literaire erfgoed in de eerste helft van de negentiende eeuw." *Werkwinkel* 8.1: 65-82.
- Roth, Egonne. 2013. "Unassimilable Strangeness: The Afrikaans Poetry of Olga Kirsch." *Werkwinkel* 8.1: 101-121.
- T'Sjoen, Yves, Linde De Potter, 2013. "Fata morgana's van de auteursintentie: Intentieprocessen als valkuil voor biografisch en teksteditorisch onderzoek." *Werkwinkel* 8.1: 29-43.